

НЕПРАВИЛЬНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗМІНИ АБО СКАСУВАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

СУХОВЕРСЬКА Зіновія Зеновіївна – аспірантка кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені І.Франка

УДК: 343.15

В статті досліджено сутність і значення неправильного застосування норм загальної частини кримінального закону як підстави для зміни або скасування судових рішень. На основі наукових поглядів і процесуального законодавства охарактеризовано складові неправильного застосування кримінального закону, внесені пропозиції щодо усунення недоліків в дослідженій сфері.

Ключові слова: *неправильне застосування норм, кримінальний закон, загальна частина, зміна рішення, скасування рішення.*

На сьогоднішній день в умовах широкомасштабних демократичних трансформацій, застосування кримінально-правових норм покликане здійснюватися в порядку кримінального судочинства, виходячи з єдності матеріально-правового змісту та процедурної форми у кримінальних правовідносинах. Однак, на сучасному етапі суспільного розвитку простежується тенденція до вчинення численних правопорушень в кримінально-правовій сфері з боку слідчих, осіб, які провадять дізнання, прокурорів та суддів, до компетенції яких належить призначення покарань. Допущені помилки доповнюються умисним прийняттям незаконних рішень, питома вага яких в загальній масі порушень принципу законності, на жаль, продовжує зростати [1, с. 3]. Не винятком з цього правила є також неправильне застосування кримінального закону, що негативно впливає на виконання завдань кримінального судочинства.

Окремі аспекти неправильної кримінально-правової кваліфікації стали предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених із різних галузей права, серед яких варто відзначити Р.С. Белкіна, Н.А. Граната, Ю.М. Грошевого, Є.Г. Коваленка, В.В. Лазарева, І.Є. Марочкіна, В.О. Навроцького, М.І. Пастухова, О.В. Соловйова та ін. Однак, не применшуючи наукові здобутки зазначених авторів, все ж таки питання неправильного застосування норм саме Загальної частини кримінального закону як однієї з підстав для зміни або скасування судових рішень, не знайшли свого ґрунтовного висвітлення, що й зумовлює необхідність проведення додаткового аналізу, в тому числі критичного, зазначеної проблематики.

Метою статті є дослідження сутності та значення неправильного застосування норм Загальної частини кримінального закону як підстави для зміни або скасування судових рішень. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання: по-перше, охарактеризувати складові неправильного застосування кримінального закону на основі наукових поглядів та процесуального законодавства; по-друге, представити науково обґрунтовані положення та пропозиції щодо запобігання та усунення недоліків в зазначеній сфері.

Переходячи безпосередньо до розгляду предмету дослідження даної статті, варто відзначити, що кваліфікація злочину може бути правильною і неправильною. При не-

правильній кваліфікації діяння отримує кримінально-правову оцінку, яка не відповідає фактичним обставинам справи і кримінальному закону, тобто при неправильній кваліфікації або не застосовуються кримінально-правові норми, які належить застосовувати, або ж, навпаки, вони застосовуються безпідставно [2, с. 18]. При цьому неправильна кримінально-правова кваліфікація є різновидом неправильного застосування кримінального закону, що є підставою для зміни або скасування судових рішень як в апеляційній (ст. 367), так і в касаційній інстанціях (ст. 398) [3]. Неправильне застосування кримінального закону, за твердженням В.О. Навроцького [4, с. 381], може бути поділене на види з врахуванням ставлення особи, яка застосовує закон до своїх дій та їх наслідків, або, інакше кажучи, за формами вини, в зв'язку з якими вчиняється неправильне правозастосування. Крім того, оскільки право знає лише дві форми вини, то існують лише два види неправильного застосування закону: 1) умисне, тобто зловживання при правозастосуванні, зокрема, зловживання у кваліфікації; 2) необережне – помилки при правозастосуванні, в т.ч. помилки у кваліфікації. Всі інші види неправильного застосування закону (включаючи і неправильну кваліфікацію) «вписуються» у якийсь із вказаних вище, а не становлять собою окремого самостійного виду.

Даному питанню присвячена окрема ст. 271 Кримінально-процесуального кодексу України, відповідно до положень якої неправильним застосуванням кримінального закону, що тягне за собою скасування або зміну вироку (постанови), є: 1) незастосування судом кримінального закону, який підлягає застосуванню; 2) застосування кримінального закону, який не підлягає застосуванню; 3) неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту [3]. Поряд із зазначеними формами неправильного застосування закону про кримінальну відповідальність новий Кримінально-процесуальний кодекс України, який набуде чинності з 19.11.2012 року, закріплює також призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) Закону України про кри-

мінальну відповідальність (п. 4 ч. 1 ст. 413) [5]. Наведені форми неправильного застосування кримінального закону перебувають у взаємозв'язку і тісно пов'язані. У випадках застосування кримінального закону, який не підлягає застосуванню, у той же час не застосовується кримінальний закон, що підлягає застосуванню. В свою чергу, як правило, неправильне тлумачення закону впливає з вказаних порушень [6, с. 417]. Тобто, неправильне тлумачення закону має наслідком застосування закону, який міг бути застосований, або незастосування того, який повинен бути застосований.

На нашу думку, для чіткого розуміння сутності та значення положень ст. 371 КПК України необхідно більш ґрунтовно дослідити понятійний апарат. Тобто, від правильного розуміння того чи іншого поняття залежить ступінь розробленості досліджуваної тематики. Так, що ж являє собою категорія «застосовувати»? «Застосовувати» означає реалізовувати в чомусь, в певній справі. З етимологічної точки зору, термін «застосовувати» тлумачиться як використовуватися, вживатися з певною метою [7, с. 158]. Законодавство пов'язує в основному термін «застосування» з тим способом втілення юридичних норм, який характеризується владними діями компетентних державних органів стосовно інших державних організацій, громадських організацій та громадян [8, с. 50]. Отже, застосування розглядається як поширення юридичної норми на конкретні життєві випадки, яке здійснюється владними органами, в силу чого їх рішення мають обов'язковий характер та забезпечуються примусовою силою.

При цьому необхідно відмітити, що в даному випадку мову вести необхідно не про застосування закону, а про застосування саме норм права, під яким в юридичній літературі розуміється прийняття компетентними органами, у відповідності до норм права, правового акту, який стосується індивідуально визначених суб'єктів, у якому владно встановлюються конкретні суб'єктивні права та юридичні обов'язки цих суб'єктів або визначаються заходи впливу щодо тих суб'єктів, які порушили право [9, с. 8]. Таким чином, неправильне застосування норм

права тягне за собою неправильне застосування кримінального закону, зокрема Кримінального кодексу України.

Слід також зазначити, що, на нашу думку, вказана термінологія, якою оперує нинішнє кримінально-процесуальне законодавство не в повній мірі відповідає теорії кримінального права, що, в свою чергу, потребує додаткового роз'яснення. Так, ст. 371 КПК України вживає поняття, яке використовувалося до прийняття Кримінального кодексу України 2001 року. На сьогодні ж, замість поняття «кримінальний закон», використовується «Закон України про кримінальну відповідальність» [10]. Дане поняття закріплено також в п. 4 ч. 1 ст. 409, ст. 413 та п. 2 ч. 1 ст. 438 [5] нового Кримінально-процесуального кодексу України. Також не достатньо обґрунтованим є положення п. 3 ч. 1 ст. 371 КПК України: неправильне тлумачення закону як підстава скасування або зміни вироку (постанови). Ми вважаємо, що процес тлумачення, хоча і являється однією з умов правильного застосування норм права, однак він передує процесам, визначених п.п. 1-2 ч. 1 ст. 371 КПК України, а саме незастосуванню судом кримінального закону, який підлягає застосуванню та застосуванню кримінального закону, який не підлягає застосуванню.

Продовжуючи наукову думку, слід зазначити, що достатньо обґрунтованою з цього приводу є міркування, висловлене проф. В.О. Навроцьким. За його словами, чинний Кримінальний кодекс України виходить з того, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України (ч. 1 ст. 3), закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності КК України, повинні бути включені до нього (ч. 2 ст. 2). Буквальне застосування цих положень щодо пунктів 1 та 2 ч. 1 ст. 371 КПК України наводить на думку про їх беззмістовність. Адже, підставивши замість слів «кримінального закону» слова «Кримінальний кодекс України» мусимо погодитися з тим, що неправильне застосування Кримінального кодексу полягає у його незастосуванні, або що ще більш абсурдно, у застосуванні Кримінального кодексу, який не підлягає застосуванню. Вихо-

дом із цієї ситуації, як вважає проф. В.О. Навроцький, є досить вільне тлумачення, яке полягає у визнанні того, що в ст. 371 КПК України мається на увазі не кримінальний закон (за теперішньою термінологією – закон про кримінальну відповідальність) в цілому, а його окремі статті [11, с. 614-615]. Безперечно, з наведеним твердженням ми повністю погоджуємося.

На переконання Г. Омеляненко, неправильне застосування кримінального закону, яке тягне скасування вироку на підставі ст. 371 КПК, слід розглядати: (а) визначення судом покарання за сукупністю злочинів без призначення його за кожний злочин окремо; (б) призначення покарання за злочини, що входять у сукупність, без визначення остаточного покарання; (в) неприєднання (хоча б частково) частини покарання, не відбутої за попереднім вироком (про який суду було відомо), до покарання, призначеного за новий злочин, якщо розмір останнього покарання не є максимальним для даного виду [12, с. 148-149]. В науково-практичному коментарі до Кримінально-процесуального кодексу України зазначено, що неправильне застосування кримінального закону виявляється в неправильній кваліфікації злочину відповідно до вимог кримінального права; неправильному застосуванні або незастосуванні норм про необхідну оборону або крайню необхідність, що визначають поняття злочину, особливо небезпечного рецидивіста, строки давності притягнення до відповідальності, умови призначення покарання й інших норм, що порушують права і законні інтереси підсудного [13, с. 914-915]. В свою чергу, науковець М.М. Гродзинський пропонує наступну класифікацію видів порушення норм кримінального закону: неправильне застосування статей загальної частини КК; засудження підсудного за діяння, яке не містить у собі складу злочину; виправдання підсудного та визнання незлочинним вчиненого ним діяння, яке насправді є злочинним; неправильна кваліфікація злочину, у вчиненні якого підсудний визнаний винним; призначення покарання, не передбаченого тим законом, за яким кваліфіковано злочин засудженого [14, с. 163]. Проте, з огляду на предмет нашо-

го дослідження, розглянемо випадки, при яких неправильне застосування норм саме Загальної частини закону про кримінальну відповідальність є підставою для зміни або скасування судових рішень.

I. Невідповідність пункту, частини чи статті закону про кримінальну відповідальність, тим які мають бути застосовані. Наприклад, заподіяння шкоди в стані необхідної оборони оцінюється як вчинене у стані крайньої необхідності і застосовується ст. 39 замість ст. 36 Кримінального кодексу України.

II. Застосування, поряд із належними статтями закону про кримінальну відповідальність, тих, які не повинні застосовуватись. Наприклад, Вироком Корольовського районного суду м. Житомира Т., завідувач-провізор аптеки «КП аптека № 182» м. Житомира, за надання в суборенду приміщення як хабар одержала його частину, яка складає 300 доларів США із раніше обумовлених 400 доларів США, та мобільний телефон, була засуджена за ч.1 ст. 368 та ч.2 ст. 15 і ч.1 ст. 368, ст. 70 КК до штрафу в розмірі 13000 грн. з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від їх форм власності строком на один рік два місяці.

Апеляційний суд Житомирської області вказав, що суд першої інстанції припустився помилки при кваліфікації дій винної особи. Одержання хабара вважається закінченим злочином з моменту одержання службовою особою хоча б частини матеріальних цінностей або вигод, незалежно від того, чи були вчинені дії в інтересах хабародавця. Як вбачається з матеріалів справи, Т. одержала 300 доларів США та мобільний телефон, а решту 100 доларів США було обіцяно передати їй пізніше, на що вона погодилася. За таких обставин кваліфікація дій засудженої, як закінчений замах на одержання хабара в розмірі 100 доларів США визнана апеляційною інстанцією неправильною та її дії кваліфіковано лише за ч.1 ст. 368 Кримінального кодексу України. Тому цей вирок було змінено: виключено засудження Т. за ч.2 ст. 15, ч.1 ст. 368, ст. 70 КК і за актом амністії звільнено її від відбування призначеного їй

покарання [15].

III. Необгрунтоване застосування статей Загальної частини КК України. Наприклад, суд необгрунтовано застосовує норми КК, кваліфікуючи дії як замах на злочин, що відповідно тягне за собою зміну вироку. У разі визнання підсудного винним у замаху на вчинення злочину, у вироку необхідно вказати причини, з яких злочин не було доведено до кінця. Так, особа, яка намагалась вчинити замах на зґвалтування, але добровільно відмовилась від продовження злочинних дій, не може нести відповідальність за ст. 15, ч. 1 ст. 152 КК України.

Так, вироком Козівського районного народного суду Тернопільської області П. засуджено за ст. 17, ч. 1 ст. 117 КК (ст. 15, ч. 1 ст. 152 КК) за вчинення замаху на зґвалтування. Суд вищестоящої інстанції залишив вирок без змін.

За протестом першого заступника Голови Верховного Суду України судові рішення було змінено з таких підстав. Як зазначила Президія Верховного Суду України, суд вірно встановив фактичні обставини злочину на підставі показань потерпілої та висновку судово-медичної експертизи про наявність у неї тілесних ушкоджень. З цих матеріалів справи вбачається, що П. мав намір, застосовуючи силу, вступити в статеві зносини з потерпілою. Проте такі дії засудженого кваліфіковано за ст. 17, ч. 1 ст. 117 КК (ст. 15 ч. 1 ст. 152 КК) як замах на зґвалтування без достатніх підстав.

Пленум Верховного Суду України у п. 15 постанови "Про виконання судами республіки законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку" від 29 червня 1990 р. № 5 звернув увагу на те, що в разі визнання підсудного винним у замаху на вчинення злочину у вироку необхідно вказати причини, з яких злочин не було доведено до кінця.

У даній же справі, як зазначив Верховний суд України, визнавши П. винним у замаху на зґвалтування Х., всупереч зазначеним керівним роз'ясненням Пленуму, не вказав у вироку, з яких причин засуджений не довів злочину до кінця. З матеріалів справи вбачається, що потерпіла була у непри-

томному стані й ніхто й ніщо не перешкоджало П. її зґвалтувати. За поясненнями Х., вона не знає, чи зґвалтував її П. Вона лише засвідчила, що він намагався вступити з нею в статеві зносини і у відповідь на відмову побив її. Отже, у справі встановлено, що П. фактично добровільно відмовився від свого злочинного наміру – зґвалтувати потерпілу. Разом з тим, встановлено й те, що П. умисно заподіяв потерпілій легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я. В зв'язку з цим Президія апеляційного суду Тернопільської області пере-кваліфікувала дії засудженого на ч. 1 ст. 125 КК України [16, с. 509].

IV. Неврахування статей закону про кримінальну відповідальність.

V. Неправильне застосування норм КК також пов'язане з неправильною кваліфікацією злочинів, яка полягає у невстановленні суб'єктивної сторони злочину, зокрема, неправильному визначенні форми вини або необґрунтованому висновку про винність особи. Неправильність кваліфікації злочину виявляється і у невстановленні стадії вчинення злочину. Зокрема, якщо суди не беруть до уваги правові наслідки незакінченого злочину або добровільної відмови від доведення злочину до кінця. Неправильна кваліфікація стадії злочину може свідчити про незастосування судом кримінального закону, який підлягає застосуванню. Таке порушення трапляється тоді, коли незакінчений злочин кваліфіковано як закінчений. Незакінчений злочин за характером вчинених дій і моментом їх припинення має особливості та відмінності, а внаслідок цього й особливості відповідальності. За таких умов суд, враховуючи вид незакінченого злочину та змінюючи вирок у частині кваліфікації за ст.ст. 14 або 15 КК України, зокрема, приймає рішення про пом'якшення покарання, застосувавши правила призначення покарання за незакінчений злочин, тобто враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця.

З вищенаведеного випливає, що неправильне застосування закону про криміналь-

ну відповідальність стосується вирішення двох основних питань, а саме кваліфікації діяння та визначення його кримінально-правових наслідків (неправильне призначення покарання). Відповідно, видами неправильного застосування кримінального закону (виділеними за етапами правозастосування, на яких допущена неправильність) виступають:

- неправильна кримінально-правова кваліфікація;
- неправильне визначення кримінально-правових наслідків вчиненого діяння, зокрема, неправильне призначення судом покарання [11, с. 617].

Таким чином, у випадку неправильного застосування норми закону про кримінальну відповідальність, у кожному конкретному випадку необхідно встановити, яку саме норму Кримінального кодексу було застосовано неправильно та як це вплинуло на становище обвинуваченого. Крім цього, за результатами розгляду справи Суду необхідно правильно визначити юридичні наслідки порушень закону про кримінальну відповідальність та забезпечити ефективне поновлення у правах учасників процесу [17, с. 29]. Як наслідок, з метою уникнення таких помилок, на нашу думку, потрібно враховувати судову практику щодо застосування норм Кримінального кодексу України.

Враховуючи наведені вище наукові погляди та правозастосовчу практику, під неправильним застосуванням норм Загальної частини Кримінального кодексу України слід розуміти діяльність спеціально уповноважених державних органів та посадових осіб, яка полягає в неправильній кваліфікації норм Загальної частини КК України, та у прийнятті рішення у кримінальній справі з порушенням вимог, законності, обґрунтованості та справедливості у відповідності з вимогами Загальної частини КК України.

Література

1. Лукьянченко В. В. Обвинительный уклон при применении уголовного законодательства: Содержание, типичные проявления, последствия, причины и пути преодоления : Автореф. дисс. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и крими-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджені сутність та значення неправильного застосування норм Загальної частини кримінального закону як підстави для зміни або скасування судових рішень. На основі наукових поглядів та процесуального законодавства охарактеризовані складові неправильного застосування кримінального закону, внесенні пропозиції щодо запобігання та усунення недоліків у зазначеній сфері.

SUMMARY

In the article are investigated the nature and significance of incorrect application of the General Part of the criminal law as the base for modification or revocation of judicial decisions. On the basis of scientific views and procedural legislation the components of the criminal misuse of the law are described, making suggestions for the prevention and elimination of defects in the marked area.

нологія; уголовно-исполнительное право» / В. В. Лукьянченко. – Ставрополь, 2000. – 30 с.

2. Андрушко П.П. Кримінально-процесуальне значення крайньої необхідності та інших обставин, що виключають злочинність діяння / П. П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 3. – С. 9-20.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05 // Відомості Верховної Ради. – 1961. – N 2. – Ст. 15.

4. Навроцкий В. О. Теоретические проблемы уголовно-правовой квалификации / В. О. Навроцкий. – Киев : Наукова Думка, 1999. – 527 с.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

6. Кримінальний процес. Особлива частина / Під ред. Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної. – Харків: «Право», 2010. – 608 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

8. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): Монографія / М. І. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004. – 400 с.

9. Теорія держави і права : [навч. посібник] / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 368 с.

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Ві-

домості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.

11. Навроцкий В. О. Основы криминально-правовой квалификации: Навч. посібник / В. О. Навроцкий. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

12. Омельяненко Г. М. Питання перевірки законності та обґрунтованості вироків вищестоящою судовою інстанцією / Г. М. Омельяненко // Коментар судової практики з кримінальних справ. – 1997. – № 6. – С. 128-169.

13. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – К. : А. С. К., 2007. – 1056 с.

14. Гродзинский М. М. Кассационное и надзорное производство в советском уголовном процессе / Гродзинский М. М. – 2-е изд., доп. – М.: Госюриздат, 1953. – 231 с.

15. Витяг із узагальнення практики розгляду судами кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 368 КК України (Одержання хабара) / Судова влада України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/sud0690/inform/5255/>

16. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Навч. посібник / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 576 с.

17. Дроздов О. М. Проблеми перегляду судових рішень в порядку виключного провадження / О. М. Дроздов // Вісник Верховного суду України. – 2010. – № 8 (120). – С. 21-29.